

19. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Рецепції приватного права парадигма прогресу. – Кіровоград: Центрально-Українське вид-во, 1999. – 144 с.
20. Харитонova О.І. Адміністративно-правові відносини (проблеми теорії): Монографія. – О.: Юрид. літ., 2004. – С. 100.
21. Цивільне право України: Курс лекцій: У 6 т. / Р.Б. Шишка, В.А. Кройтор, Я.О. Чапичадзе, М.О. Самойлов; За ред. Р.Б. Шишки, В.А. Кройтора. – Х.: Еспада, 2004. – Т. 1, кн. 1. – С. 140.
22. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Санахметова. – К.: Істина, 2003. – С. 76.
23. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. комент. – 3-є вид., перероб. та доп. – Х.: Одиссей, 2006. – С. 19.

УДК 347.1 (477)

Н.Ю. Голубєва

ПРИНЦИПИ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА ЯК МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Принципами будь-якої галузі права, як і всієї системи права, є об'єктивно властиві праву відправні засади, незаперечні вимоги, які ставляться до учасників суспільних відносин із метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів. Іншими словами, це є своєрідна система координат, у рамках якої розвивається право, і одночасно вектор, який визначає напрям його розвитку.

Такі основні засади властиві як праву в цілому (правовій системі), так і окремим правовим галузям, а також підгалузям і навіть інститутам і субінститутам.

Залежно від того, що розуміється під правом, можна говорити про два підходи до розуміння принципів права. Перший підхід можемо умовно назвати природно-правовим. З погляду цього підходу принципи права відображають становище окремої особи в системі конкретної групи суспільних відносин і виводяться з концепції індивідуальної свободи. Під такою точкою зору принципи права можна розглядати як вектор розвитку правового регулювання суспільних відносин.

Другий підхід – формально-юридичне розуміння принципів права. При цьому підході за основу береться нормативний акт, що має вищу юридичну силу, і з його положень виводяться принципи, що застосовуються до галузей права. З погляду формально-юридичного підходу принципи права є основоположними ідеями, закріпленими в нормативному акті, що має вищу юридичну силу (Конституція).

Кожній галузі права властивий певний комплекс принципів. Значення правових, зокрема галузевих, принципів полягає в тому, що вони, по-перше, відображають сутність змісту, соціальну спрямованість і головні галузеві особливості правового регулювання; по-друге, повинні враховуватися при виявленні прогалин у законодавстві й застосуванні правових норм за аналогією.

Дозвільний характер цивільно-правового регулювання, розрахований на ініціативу учасників, заздалегідь припускає можливість появи таких право-

відносин, які взагалі не передбачені в жодній правовій нормі, але відповідають загальним засадам цивільного законодавства (ч. 2 ст. 8 ЦК України).

ЦК України у ст. 3 вперше закріпив загальні засади цивільного законодавства, якими є: 1) неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини; 2) неприпустимість позбавлення права власності, крім випадків, встановлених Конституцією України та законом; 3) свобода договору; 4) свобода підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; 5) судовий захист цивільного права та інтересу; 6) справедливість, добросовісність та розумність.

Ймовірно, під словосполученням «основні засади» слід розуміти більш традиційний для вітчизняної юридичної літератури термін «правові принципи». Хоч ці засади вже не просто правова ідея, а «узагальнення нормативного рівня як результат проходження науково абстрагованих ідей через свідомість законодавця, що безпосередньо виявилось в матерії об'єктивного права» [4, с. 19]. Категорії «засади права» і «принципи права», звичайно, не абсолютно тотожні, оскільки категорія «принцип» носить гносеологічний характер, тоді як категорія «засади» – і гносеологічний і онтологічний [2], тобто їх необхідно розглядати залежно від методологічних орієнтацій і як об'єктивні чинники правостворення, і як керівні ідеї, що знайшли закріплення в позитивному праві, а не тільки в гносеологічному значенні, а принципи цивільного права вичерпуються «відправними, керівними засадами» позитивного права, тобто принципами законодавства.

Закріплення загальних принципів цивільного законодавства в ЦК України свідчить перш за все про підтвердження законодавцем «першоджерела» цивільного законодавства, яким виступає природне право. Воно складається з норм і принципів, що визначають поведінку людей у суспільстві незалежно від позитивного права (цивільне законодавство (ст. 4 ЦК) плюс міжнародні договори України (ст. 10 ЦК)). Перераховані у ст. 3 ЦК принципи за своєю природою є розпорядженнями природного права. Їхній природно-правовий характер не втрачається й у разі їх оформлення в позитивному праві. По-перше, зміст цих принципів не може відшукуватися лише в положеннях позитивного права. По-друге, обмеження, встановлені законом щодо дії цих принципів, повинні відповідати критеріям природного права, а саме: розумності, суспільній необхідності, пропорційності тощо [5, с. 10].

Думається, що ЦК України його автори бачили як концентрований вираз ідеології приватного права, тобто ідеї приватного права не просто є передумовою, незримою основою всього нормативного матеріалу, що міститься в Кодексі, але вони і були висловлені особливо, окремо, у вигляді заголовних, визначаючих положень – засад.

Ці засади засновані на філософії свободи, самостійності й незалежності учасників господарської, економічної діяльності. Така філософія цілком може стати духовною основою економічних перетворень.

У тих формулюваннях, в яких йдеться про основні засади цивільного законодавства, звучить тверда налаштованість на те, щоб відділити достатньо певною

гранню нове цивільне законодавство від радянських цивільних кодексів, що відображають догми марксистсько-ленінської ідеології. Ключове значення тут мають слова про «неприпустимість втручання будь-кого у приватні справи» [1, с. 73-87].

Сама ідеологія приватного права виведена в Кодексі на сучасний рівень: так само, як в передових цивільно-правових документах властиві цивільно-правовому регулюванню свобода, самостійність і незалежність учасників економічних відносин напряму зв'язуються з основними правами і свободами людини.

У зв'язку з вищесказаним думається, що перелік засад, наданих у ст. 3 ЦК України, не є вичерпним. Частина 1 ст. 1 ЦК України містить норму про те, що цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їхніх учасників.

У зв'язку з цим постає питання співвідношення сутнісних ознак предмета і принципів цивільного права. Чи вважати юридичну рівність, автономію волі, майнову самостійність учасників цивільних відносин одночасно і галузевими принципами?

Тобто ми стикаємося ще з одним питанням про співвідношення методу галузі та її принципів. Для цивільно-правового методу якраз і характерні юридична рівність та вільне волевиявлення учасників регульованих відносин.

Тому необхідно простежити, чи є такі категорії, як рівність учасників майнового обігу, автономія волі та майнова самостійність, принципами цивільного права.

«Рівність учасників» практично всі цивілісти визнють принципом цивільного права (такий принцип називається всіма підручниками з цивільного права, починаючи з 50-років ХХ століття до найсучасніших досліджень).

Більше того, саме рівність сторін у майнових відносинах називається як приклад принципів, властивих конкретним галузям права [6, с. 221].

Думаємо, що автономія волі, як рівність учасників, теж є однією з засад цивільного законодавства, оскільки указана у ст. 3 ЦК України свобода договору є безпосереднім втіленням автономії волі суб'єкта майнового обігу, можливо саме автономія волі є найважливішим принципом цивільного права.

Воля становить собою духовний акт, за допомогою якого суб'єкт сам регулює свою поведінку.

Принцип автономії волі характеризує онтологічну передумову цивільного обігу, розкриває діалектичну суть економічних відносин. Автономія волі суб'єкта цивільних правовідносин має декілька аспектів, передумов: 1) наявність власного, законного інтересу; 2) принципова юридична можливість, зокрема за допомогою представництва, реалізації наявних законних інтересів; 3) неприпустимість втручання іншої волі в діяльність з реалізації законних інтересів, яке веде до порушення останніх [7, с. 100-104].

Цей принцип близький до принципу свободи особистості, який втілюється у свободі індивідуалізації людини, утвердження поваги до її честі й гідності, свободі підприємницької діяльності [3, с. 23].

Рівність учасників майнового обігу, автономія волі не будуть мати реалізації, якщо особа фактично не володіє майном на законному титулі, тобто не володіє майновою самостійністю.

Тому юридична рівність, автономія волі повинні визнаватися принципами цивільного законодавства. Практична значущість цього висновку в тому, що правозастосовні органи, зокрема при застосуванні ст. 8 ЦК України, мають удаватися не лише до ст. 3 ЦК України, що містить перелік загальних засад цивільного законодавства, а й до інших статей ЦК України, що містять норми про основні ідеї правотворчості.

Звичайно, наявність законодавчого визначення основних засад не є перешкодою для виявлення в цивільному праві й інших принципів.

При цьому питання про співвідношення методу галузі та її принципів, думаємо, вирішується не способом протиставлення методу і принципів, а тезою, що принципи цивільного права у своїй сукупності формують метод цивільно-правового регулювання.

У статті порушені лише деякі проблеми питання засад цивільного законодавства і права, що потребують подальших досліджень, оскільки категорія «засади цивільного права» є найважливішим засобом створення теорії цивільного права, що здатна служити її методологічною основою.

Література

1. Алексеев С.С. Впереди времени – значит вовремя // Известия Урал. гос. ун-та. – 1998. – № 9.
2. Асланян Н.П. Основные начала российского частного права: Автореф. ... д-ра юрид. наук. – М., 2002. – 50 с.
3. Гражданское право Украины. – Х., 1996.
4. Комиссарова Е.Г. Об основных началах гражданского законодательства // Журн. российского права. – 2001. – № 5.
5. Комментарий к Гражданскому кодексу Украины / Под ред. разработчиков проекта ГК А. Довгерта, Н. Кузнецовой, А. Подопригоры и др. – Х.: Одиссей, 2005.
6. Скакун О.Ф. Теория держави і права: Підручник: Пер. з рос. – Х.: Консум, 2001.
7. Чукреев А.А. Добросовестность в системе принципов гражданского права // Журн. российского права. – 2002. – № 11. – С. 100-104.

УДК 347.232

В.О. Гончаренко

ПРАВОВА ПРИРОДА ТРАДИЦІЇ ПЕРЕДАЧІ МАЙНА ТА ЇЇ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗНАЧЕННЯ

Серед юридичних фактів, з якими закон пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків, найбільш поширеними є правочини. З підстав, встановлених законом, правочини можуть бути недійсними або